

अर्थ सचिव डा. शान्तराज सुवेदीले सेवा निवृत्त हुँदाका
वखत अर्थ मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण गर्नु भएको
संस्थागत संस्मरण

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाण्डौं
कार्तिक, २०७४
फोन नं. ४२१११६४
Webside: www.mof.gov.np

अर्थ सचिव डा.शान्तराज सुवेदी
२०६९/७/२ देखि २०७० चैत्र मसान्त सम्म
२०७३/५/२० देखि २०७४ कार्तिक १ सम्म

अर्थ सचिव डा. शान्तराज सुवेदीले सेवा निवृत्त हुँदाका वखत अर्थ मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण गर्नु भएको संस्थागत संस्मरण ।

निजामती सेवाको करिब २५ वर्षको अवधिमा दुई पटक अर्थ सचिवको हैसियतले कार्य सम्पादन गरेको अवधी समेत करिब १५ वर्ष अर्थ मन्त्रालयमा रही देशको समग्र आर्थिक विकास र समृद्धिमा आफ्नो सेवा समर्पित गरी भोलीदेखि निजामती सेवाबाट सचिवको पाँच वर्षे कार्यकाल पुरा गरी अवकाश हुँदैछु। यस अवसरमा मैले अर्थ मन्त्रालयको प्रशासनिक नेतृत्व सम्हाल्दा मन्त्रालयले अगाडि बढाएका सुधारका प्रयासहरु र अर्थ सचिवको हैसियतले देखेका अर्थतन्त्रका चुनौतीहरु एवं आगामी दिनमा सहकारीज्यूले प्राथमिकतामा राख्दा उचित हुने महत्वपूर्ण पक्षहरु संस्थागत संस्मरण (Institutional Memory) को लागि समेत जानकारी गराउन उचित ठानेर यहाँ उल्लेख गर्ने प्रयास गरेको छु।

मुलुक संघीय शासन प्रणालीमा रूपान्तरण भै सकेको छ । संविधानले निदृष्ट गरे अनुरूप संघीय बजेट तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । यसै अनुरूप अन्य प्रशासनिक तथा कानूनी व्यवस्था तथा संरचनाहरु क्रमशःकार्यान्वयनको चरणमा छन् । यी सबै कार्यको लागि साधन र स्रोतको व्यवस्थापनको नेतृत्वदायी भूमिका अर्थ मन्त्रालयले लिनु पर्ने छ । त्यसै गरी सन् १९९० को दशक देखि नेपालले शुरु गरेका आर्थिक सुधारका कार्यहरुलाई परिवर्तित सन्दर्भ र विश्वव्यापीकरणको गतिसँग मेल खाने किसिमले निरन्तरता दिदै विश्वमा हाल दोस्रो चरणको आर्थिक सुधार (Second Generation Reform) का कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन भैरहेकाले नेपालले पनि यस चरणका सुधारका कार्यक्रमहरुलाई अगाडि वढाउनु पर्ने देखिन्छ। यसको लागि उदार अर्थव्यवस्थालाई थप परिस्कृत गर्दै राज्य, निजीक्षेत्र र सहकारीको भूमिका स्पष्ट बनाई राज्यले नियमनकारी र सहजकर्ताको भूमिकामा जोड दिने र निजीक्षेत्र र सहकारीक्षेत्रलाई अझ बढी जिम्मेवार बनाई स्वदेशी पूँजीको उच्चतम परिचालन, पूर्वाधार विकास, लगानी अभिवृद्धि र समावेशी विकासको माध्यमबाट रोजगारी सिर्जना र गरिबी निवारण गरी उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने किसिमका नीतिहरु अवलम्बन गर्नु जरुरी छ।

कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण, सेवा क्षेत्रको विस्तार, ठूला पूर्वाधारमा पर्याप्त लगानी र औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण विना उच्चदरको आर्थिक वृद्धि र रोजगारीका अवसरहरु सृजना

गर्न नसकिने र सरकारले मात्र सीमित साधन र स्रोतबाट आवश्यक लगानी जुटाउन नसक्ने हुनाले वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्न केही हदसम्म कर सम्बन्धी र विशेष गरी गैरकर अवरोधहरू (Tariff and Non-tariff Barriers) हटाउदै लगानी मैत्री वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक कदम चाल्नु पर्दछ नै। श्रम ऐनमा भएको संशोधन अनुरूप रोजगारदाता र मजदूर दुवैको हितमा हुने श्रम सम्बन्ध प्रणालीको विकास नगरे सम्म र वैदेशिक लगानी सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू एकद्वार प्रणालीबाट कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था नगरिएसम्म लगानीकर्ताको मन जित्न सकिने अवस्था छैन। कतिपय ठूला आयोजनाहरू सार्वजनिक-निजी साझेदारी (Public-Private Partnership) को माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्न पनि लगानीको उचित वातावरण बनाई निजीक्षेत्रलाई विश्वासमा लिनु आवश्यक छ। त्यसै गरी सरकारले चालु खर्चमा मितव्ययीता कायम गरी पूँजीगत खर्च मार्फत लगानी वढाउने तर्फ बजेटले दिशा लिनु आवश्यक छ। यसका साथै अर्थतन्त्रको वर्तमान अवस्था, चुनौतीहरू एवं अर्थ मन्त्रालयले सम्पादन गरेका महत्वपूर्ण कार्यहरू र थालिएका निम्नानुसारका कदमहरूमा आगामी दिनमा ध्यानाकर्षण हुनेछ भन्ने अपेक्षा गरेको छ।

१. मुलुकको अर्थतन्त्र र आर्थिक वृद्धि

मुलुकको अर्थतन्त्र अहिले सकारात्मक दिशामा अगाडि बढिरहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा आर्थिक वृद्धिदर ६.९ प्रतिशत रहेको प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ। यो वृद्धिदर विगत २४ वर्षमा सबैभन्दा उच्च हो। विगत एक दशकको आर्थिक वृद्धिदर औषत ३.८ प्रतिशत मात्र रहेको र आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा ०.०१ प्रतिशत मात्र रहेको अवस्थामा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आर्थिक वृद्धि अत्यन्त उत्साहप्रद हो। अनुकूल मौसमले गर्दा कृषि उत्पादनमा भएको वृद्धि, उर्जा संकटबाट मुक्ति, पुनर्निर्माणको कार्यले लिएको गति एवं औद्योगिक तथा सेवा क्षेत्रमा भएको विस्तार र विकासले आर्थिक वृद्धि सकारात्मक रहेको हो।

२. आर्थिक वृद्धि र गरिबी

नेपालको पहिलो घर परिवार सर्वेक्षण अनुसार २०३३/३४ मा नेपालमा ३३ प्रतिशत जनता गरिबीको रेखामुनी रहेका थिए। वि.सं.२०४६ को राजनैतिक परिवर्तनसम्म आइपुग्दा यो संख्या ४९ प्रतिशत पुगेकोमा त्यसपछि क्रमशः घट्दै गई २०५२/५३ मा ४२ प्रतिशत, २०६०/६१ मा ३१ प्रतिशत र २०७२/७३ मा २१ प्रतिशत जनता गरिबीको रेखामुनि रहेको देखिएको छ। विगत २१ वर्षको

अवधिमा आर्थिक वृद्धिदर मुश्किलले औषत ५ प्रतिशत हुँदा पनि गरिबी २१ प्रतिशत विन्दुले घटेको छ। जुन दक्षिण एशियाका अन्य देशको तुलनामा तिब्रदरमा घटेको मानिएको छ। अहिलेकै गतिमा आर्थिक वृद्धिदर कायम रहने र गरिबी घट्टै गएमा सवल अर्थतन्त्रको विकास भै मुलुक समृद्धिको मार्गमा अगाडि बढ्ने छ।

३. वैदेशिक व्यापार घाटा

वैदेशिक व्यापार घाटा दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा रु. ६ खर्ब ८९ अर्ब घाटा रहेको वैदेशिक व्यापार २०७२/७३ मा रु. ७ खर्ब ३ अर्ब पुग्यो। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा यो घाटा ३०.४ प्रतिशतले बढेर रु. ९ खर्ब १७ अर्ब पुगेको छ। यसै गरी व्यापार घाटा बढ्दै जाने हो भने आगामी वर्षमा यो घाटा भयावह स्थितिमा पुग्ने छ। यसमा पनि झण्डै दुई तिहाई हिस्सा ओगटेको भारतसँगको व्यापार घाटा ३५ प्रतिशत भन्दा बढिले वृद्धि हुनुले नेपालले व्यापार घाटा कम गर्ने विषयमा अत्यन्त गम्भीर भएर सौँचनु पर्ने अवस्था आएको छ। व्यापार घाटा कम गर्न आन्तरिक उत्पादन बढाउने, आयात प्रतिस्थापन र निकासी प्रवर्द्धन गर्ने उद्योगहरूलाई सुविधा उपलब्ध गराउने, कृषि उत्पादनमा आत्म निर्भर हुन विभिन्न सहूलियत तथा अनुदानको व्यवस्था गर्ने, निकासी प्रोत्साहन रकम उपलब्ध गराउने जस्ता सहूलियत तथा सुविधाको व्यवस्था गरेको भए तापनि अपेक्षित रूपमा यो घाटा कम गर्न सकिएको छैन। यसको प्रत्यक्ष असर शोधनान्तर स्थितिमा पर्न जान्छ । अहिले विप्रेषण र वैदेशिक सहायता परिचालनबाट प्राप्त विदेशी मुद्राले वैदेशिक व्यापारको आवश्यकता सम्बोधन भएको भए तापनि यो दिगो र भरपर्दो छैन। त्यसैले आयात प्रतिस्थापन गर्ने गरी आन्तरिक उत्पादन बढाउन मात्र सकियो भनेपनि धेरै हदसम्म व्यापार घाटा कम गर्न सकिन्छ।

४. अनौपचारिक अर्थतन्त्र

विश्व अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक अनौपचारिक अर्थतन्त्रको हिस्सा क्रमशः बढ्दै गएको विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्। यसलाई समान्तर अर्थतन्त्र (Parallel Economy) वा Black Economy पनि भन्ने गरिन्छ । सूचना प्रविधिमा भएको विकास र विस्तारले यसको आकार दिनानुदिन बढ्दै गएको छ । कर छुली, हुन्डी कारोवार, पूँजी पलायन (Capital Flight) लगायतका कारणबाट अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार थप बढ्दै गएको छ । सन् १९९९ देखि २००६ सम्म भएको एक अध्ययनले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा ३५.५, पूर्वी र मध्य एशियाली देशहरूमा ३६.७ र उच्च आय भएका OECD मुलुकहरूमा १५.५ प्रतिशत औषत अनौपचारिक अर्थतन्त्र रहेको र सोही

समयमा नेपालको अनौपचारिक अर्थतन्त्र ३८.८ प्रतिशत रहेको देखाएको थियो । दुई वर्ष अघि नेपालले सामना गरेको आपूर्तिको असहज अवस्था र बढ्दो भ्रष्टाचार एवं पूँजी पलायनको कारण यो प्रतिशत अझै बढ्न सक्ने देखिन्छ । अतः बाहिर आएका विभिन्न तथ्यहरू समेतलाई ध्यानमा राखी यसको विस्तृत अध्ययन आवश्यक भै सकेको छ ।

५. भुकम्प पछिको पुनर्निर्माण

२०७२ वैशाख १२ गतेको विनासकारी भुकम्पबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माणमा झण्डै ९४३ अर्ब रुपैयाँ लाग्ने अनुमान Post Disaster Reconstruction Framework (PDRF) ले गरेको छ। पाँच वर्षमा पुनर्निर्माण सम्पन्न गरिसक्ने गरी कार्य अगाडि बढाइएको भए तापनि यस कार्यले गति लिन सकेको छैन। पुनर्निर्माणको लागि रकम विनियोजन हुने तर खर्च नहुने अवस्था यस आर्थिक वर्षमा पनि दोहोरिने देखिएको छ। प्रभावित सबैलाई आवास अनुदान वितरण गर्न समेत सकिएको छैन। क्षति भएका शैक्षिक तथा स्वास्थ्य संस्थाहरू, सरकारी संरचनाहरू, पूर्वाधारका क्षेत्र (सिंचाई, जलविद्युत केन्द्र, सडक) को पुनर्निर्माण, जोखिमयुक्त वस्ती स्थानान्तरणजस्ता कार्यले अपेक्षित रूपमा गति लिन सकेको छैन। यसै बीचमा गत श्रावण, भाद्रमा तराईमा आएको बाढीले पुन्याएको क्षति पनि अत्यन्त भयावह छ। बाढीबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माण र क्षतिपूर्तिको लागि समेत ठूलो धनराशीको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ। एकातिर स्रोत साधनको प्रयोग गरी पुनर्निर्माणको कार्यले गतिलिन सकेको छैन भने अर्कोतर्फ बाढी पैहोबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माणको लागि थप स्रोतको व्यवस्था चुनौती पूर्ण बन्दै गएको छ। यी सबै पक्षलाई अर्थ मन्त्रालयले सँधै नजिकबाट नियाल्नु पर्ने र आवश्यक साधन र स्रोतको व्यवस्थापन गरिदिनु पर्ने हुन्छ ।

६. संघीयता कार्यान्वयन

संविधानतः मुलुक संघीय शासन प्रणालीमा रूपान्तरण भैसकेको छ। स्थानीय तहको निर्वाचन पश्चात जनप्रतिनिधिहरूले जिम्मेवारी सम्हाली स्थानीय सरकारको अनुभूति दिने प्रयास गरिरहेका छन्। संवैधानिक अधिकार र दायित्व अनुरूप केन्द्र सरकारले बजेट मार्फत वित्तीय हस्तान्तरणको माध्यमबाट बजेट उपलब्ध गराएको भए तापनि स्थानीय तहमा सो अनुरूप बजेट तर्जुमा, आयोजना कार्यान्वयन र खर्च व्यवस्थापन नगरी साविकमा नगरपालिका र गाउँविकास समितिकै ढाँचामा स्थानीय तह सञ्चालन गरेको पाइएको छ। ठूलो रकम वित्तीय हस्तान्तरणको माध्यमबाट स्थानीय तहमा गएको भए तापनि यसको विवेकपूर्ण उपयोग हुनेमा विश्वस्त हुने ठाउँ छैन। अर्को

तर्फ प्रदेश तहको निर्वाचन हुँदैछ। निर्वाचन पश्चात प्रदेश सरकार गठन हुने र यसको संगठन संरचना र भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुनाले यस तहको व्यवस्थापनको लागि ठूलो रकमको आवश्यकता पर्छ। स्रोत साधन परिचालनको हिसावले हेर्दा प्रदेशलाई राजस्व संकलनको अधिकार र क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा कम छ तर जिम्मेवारी र दायित्व भने अत्यन्त बढी छ। यस तहको खर्चको आवश्यकता र स्रोत परिचालनको क्षमता आँकलन (Need Assessment) गर्न सकिएको छैन। जसले गर्दा तत्काललाई केन्द्र सरकारको अनुदानमै बढी आश्रित हुनुपर्छ। केन्द्रको क्षमता सोही अनुसार बृद्धि नभएमा सबै तहको स्रोत परिचालन समस्यामा पर्न सक्छ।

अहिले केन्द्रको संगठन संरचना चुस्त बनाउने, अनावश्यक मन्त्रालय तथा विभागहरू घटाउने, कर्मचारी दरवन्दी समायोजन गरी तीनै तहमा मिलान गर्नुपर्ने जस्ता कार्यलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने समयमा कुनैपनि मन्त्रालय तथा निकायहरूले आफ्नो संगठनलाई संकुचन गर्न नचाहने, केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म नै संगठन विस्तार गरी उपस्थिती देखाउन खोज्ने एवं आफ्नो मातहतको कार्यजिम्मेवारी र साधन स्रोत हस्तान्तरण गर्न नचाहने प्रवृत्तिले संघीयता कार्यान्वयन आर्थिक हिसावले अत्यन्त जटिल र महंगो हुने देखिन्छ। राजस्वका केही महत्वपूर्ण स्रोत र क्षेत्रहरू कानूनी रूपमै प्रदेश र स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण, केन्द्रबाट संकलन हुने राजस्व मध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक अन्तःशुल्कको ३० प्रतिशत रकम प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँड (Sharing), केन्द्रिय बजेटबाट समानीकरण, सशर्त, विशेष र समपुरक अनुदानको माध्यमबाट पुनः रकम हस्तान्तरण जस्ता कार्यले केन्द्रिय बजेटमा निकै ठूलो चाप पर्ने देखिन्छ।

केन्द्र सरकारको अनिवार्य दायित्वको रूपमा रहेका राष्ट्रिय सुरक्षा, न्याय प्रशासन, संघीय प्रशासन, परराष्ट्र मामिला, आन्तरिक तथा बाह्य ऋण भुक्तानी, निवृत्तीभरण तथा अवकाश भुक्तानी, समाजिक सुरक्षा, सेयर तथा ऋण लगानी, उच्च शिक्षा व्यवस्थापन, पुनर्निर्माण, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना कार्यान्वयन एवं निर्वाचन, प्राकृतिक प्रकोप र अन्य आकस्मिक कार्यको लागि मात्र कूल बजेटको झण्डै ५९ प्रतिशत खर्च हुन्छ। यो दायित्वलाई घटाउन सकिने अवस्था छैन। आन्तरिक ऋण कूल गार्हस्थ उत्पादनको बढीमा ५ प्रतिशतसम्म मात्र संकलन गर्न पाइन्छ। अर्कोतर्फ नियमित खर्चका अतिरिक्त स्थानीय तहको पूर्वाधार विकास र क्षमता अभिवृद्धिको लागि करिब रु.८ खर्ब २० अर्ब लाग्ने प्रारम्भिक अध्ययनले देखाएको छ भने प्रदेशको पूर्वाधार विकास र क्षमता अभिवृद्धिमा यसभन्दा बढि खर्च हुने अवस्था देखिन्छ। यी सबै

पक्षहरूलाई विश्लेषण गर्दा संघीयता कार्यान्वयन स्रोत साधनको दृष्टिकोणबाट अत्यन्त जटिल र महंगो पर्ने देखिन्छ। अतः अर्थ मन्त्रालयको लागि यो पक्ष ज्यादै संवेदनशील र चुनौतीपूर्ण छ।

बजेट व्यवस्थापन

७. देशको अर्थतन्त्रको वागडोर सम्हाल्ने जिम्मेवारी पाएको अर्थ मन्त्रालयले समग्र आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक विकासको समेत जिम्मा लिएर अगाडि बढ्नु परिरहेको छ। बजेट तयारीदेखि कार्यान्वयन र सो को अनुगमन तथा आन्तरिक लेखापरीक्षणसम्मको कार्य अर्थ मन्त्रालय र अन्तरगतका निकायहरूबाट सम्पादन गरिन्छ। आर्थिक अनुशासन कायम गराउने, मूलुकको सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थाको बारेमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराई जवाफदेहिता एवं पारदर्शिता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने एवं जनताले तिरेको करको रकम जनताकै लागी विवेकशील र मितव्ययी ढंगले खर्चगर्ने परिपाटी वसाल्न अर्थ मन्त्रालय नै सधैं अग्रसर हुनु पर्छ। यी सब कार्यहरूका लागी मन्त्रालयबाट मध्यकालीन खर्च संरचना, नेपाल सार्वजनिक लेखामान, सार्वजनिक खरिद ऐन एवं खरिद प्रक्रिया, एकल खाता कोष प्रणाली (Treasury Single Account System), Line Ministry Budget Information System, सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन प्रणाली एवं आर्थिक प्रशासन र राजस्व प्रशासनमा सुधारका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।
८. ठूला आयोजनाहरूको लागि आवश्यक पर्ने पूँजी सजिलै परिचालन गर्न र स्थानीय स्तरमा छरिएर रहेको रकमलाई Basket Fund मा जम्मा गरी पूर्वाधार, कृषि र पर्यटन क्षेत्रमा लगानी गर्न स्थानीय मुद्रामा ऋणपत्र (Local Currency Bond) जारी गर्न अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (IFC) र एशियाली विकास बैंक (ADB) लाई स्वीकृति दिने नेपाल सरकारले निर्णय गरी सकेको छ। यी दुवै संस्थाले तोकिएको समयावधी भित्र ५०/५०अर्ब वरावरको स्थानीय ऋणपत्र जारी गरी रकम संकलन गर्नेछन् र निजीक्षेत्रद्वारा निर्माण गरिने आयोजनाहरूमा लागनी गर्नेछन्। जुन पूर्वाधार विकासमा लगानीको लागि कोशेढुंगा सावित हुनेछ। बिप्रेषण (Remittance) लाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्न र वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको रकम वचत गर्ने वानी वसाल्न ९ प्रतिशत व्याजदरमा वैदेशिक रोजगार वचत पत्र जारी गरिएको छ। पूँजीगत खर्चमा वृद्धिको लागि अर्थ मन्त्रालयले सम्बन्धित मन्त्रालयहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरि हरसम्भव प्रयास गरिरहेको छ। ठूला आयोजनाहरू अर्थ मन्त्रालय स्वयंले अनुगमन गरिरहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप र कर्जा

प्रवाहको अवस्था क्रमशः सकारात्मक बन्दै गएको छ । विदेशी विनिमयको सन्धिती १२ महिनाको वस्तु तथा सेवालाई धान्न सक्ने रहेको र मुद्रा स्फीति २.३ को न्यून विन्दु (Lower Digit) मा रहेकोले पनि अहिले व्यापार घाटा बाहेक अर्थतन्त्रका समग्र परिसूचकहरू सकारात्मक दिशामा अग्रसर छन् भन्ने देखाउछ ।

९. विनियोजित बजेट खर्च गर्ने क्षमतामा वृद्धि गर्न सकिएको छैन । यस वर्ष आर्थिक वर्ष शुरु हुन भन्दा अगावै संसदबाट बजेट स्वीकृत भएको, जेठ १६ गते नै बजेट कार्यान्वयन मार्गदर्शन पठाइएको, कार्यक्रम स्वीकृत गर्न नपर्ने, ठूला तथा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको बहुवर्षिय ठेक्का तथा सम्झौता विगतमै सम्पन्न भएको, आयोजना प्रमुखहरूसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गरिएको र बजेट कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित निर्देशिका र मार्गदर्शनहरू समेत जारी भै सकेकोले पूँजीगत खर्च बढ्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । तर गत वर्षको प्रयास र खर्चलाई हेर्दा भने आशातित नतिजा प्राप्त गर्न कठिन देखिन्छ । विगतमा भएको खर्चको तथ्यांकलाई हेर्दा सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले खर्च गर्ने प्रतिवद्धताका साथ अग्रसर नभएसम्म अर्थ मन्त्रालयको एकलो प्रयासले मात्र पूँजीगत खर्च बढाउन नसकिने कटुसत्यलाई आत्मसात गर्ने पर्ने देखियो ।
१०. यसैगरी बजेट प्रस्ताव गर्दा सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले पर्याप्त छलफल नगर्ने, MTEF को ढाँचामा त्रिवर्षिय बजेट प्रस्ताव नगर्ने, आयोजना कार्यान्वयन पूर्व पुरा गर्नुपर्ने सम्भाव्यता अध्ययन, स्थानीय जनताको अपेक्षा र माग, जग्गा प्राप्ति तथा मुआब्जा र क्षतिपूर्ति एवं आयोजना कार्यान्वयनमा आइपर्ने स्थानीयस्तर लगायतका समस्याको विश्लेषण, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन, आयोजना कार्यान्वयन मोडालिटी जस्ता कार्य सम्पन्न नगरी सोझै आयोजनाको लागि बजेट प्रस्ताव गर्ने कार्यले तोकिएको लागत र समयमा आयोजना कार्यान्वयन हुन सकेका छैनन् । राष्ट्रिय गौरवका रूपमा पहिचान गरिएका आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या र कठिनाई यिनै कारणका उपज हुन । त्यसैले राष्ट्रिय गौरवका र प्राथमिकता प्राप्त ठूला आयोजना कार्यान्वयनमा आईपर्ने समस्या समाधान गर्न एवं समन्वय र सहजीकरण एवं उच्च प्राथमिकताका साथ नियमित प्रक्रिया भन्दा फरक र सिघ्र निर्माण हुने गरी छुट्टै कानूनी र संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढेको छ । यसमा अर्थ मन्त्रालयबाट थप सक्रियता देखाउनु आवश्यक छ ।
११. बजेट तर्जुमा गर्दा गरिबी निवारण र लैंगिक मैत्री बजेटलाई प्राथमिकता राख्ने गरिएको भएता पनि यसको प्रभाव मूल्यांकन गरी यी क्षेत्रलाई Support गर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य,

कृषि, पूर्वाधार विकास र पूँजी निर्माण हुने क्षेत्रमा थप बजेट परिचालन हुने गरी कार्यक्रमहरू समावेश गर्न सकियो भने गरिबी निवारण, रोजगारी वृद्धि र लैंगिक समानताको उद्देश्य पनि पुरा गर्न सकिन्छ र राष्ट्रको विकासमा पनि टेवा पुग्छ। त्यसैले साना साना आयोजनाहरूमा बजेट छर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी पूर्वाधार विकास र पूँजी निर्माण हुने क्षेत्रमा बजेट परिचालन गर्ने तर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ।

१२. सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरूले पूँजीगत खर्च बढाउनेतर्फ सक्रियता देखाउनुको सट्टा नयाँ आयोजनाहरूको लागि थप बजेट माग गर्ने प्रवृत्ति विगतको तुलनामा झनै बढ्दै गएको छ । आ.व.२०७३/७४ मा मात्र झण्डै ३०० अर्ब थप बजेट माग भएको तथ्यले यही देखाउँछ । तर विनियोजन बजेट खर्च गर्ने तर्फ अर्थ मन्त्रालयले निकै प्रयास गर्दा पनि गतवर्ष पूँजीगत खर्च ६५ प्रतिशत भन्दा बढी हुन सकेन । सहज तरिकाले खर्च गर्न सकिने क्षेत्रमा थप बजेट माग गर्ने र विनियोजित बजेट खर्च गर्नेतर्फ चासो नदेखाउने प्रवृत्ति मुलुककै लागि डरलाग्दो र जटिल समस्याको रूपमा देखिएको छ। अर्कोतर्फ संघ संस्थालाई अनुदान, विदेश भ्रमण, गोष्ठी, सेमिनार तथा कार्यालय संचालन जस्ता अनुत्पादक खर्चको लागि थप रकम मागलाई अर्थ मन्त्रालयले निरुत्साहन गर्ने प्रयास गरेको भएतापनि मागमा कमी आएको छैन। जिम्मेवार पदमा आसिन पदाधिकारीहरूले समेत पुरस्कार, प्रोत्साहन, सेवा, सुविधा लगायतका दायित्वका विषयहरू आफ्नै निर्णयबाट उपलब्ध गराउन सक्ने जसरी घोषणा गर्ने र सरकारलाई थप आर्थिक दायित्व बढाउने, कर्मचारीहरूलाई थपभत्ता, खानाखाजा खर्च, दैनिक भ्रमण खर्च लगायत अन्य विभिन्न पारिश्रमिकहरू आर्थिक दायित्वको विचार नै नगरी र अर्थ मन्त्रालयको सहमती समेत नलिई उपलब्ध गराउने जस्ता प्रचलनले आर्थिक अनुशासन कायम गर्न थप चुनौति खडा भएको छ। निर्वाचन आयोग र व्यवस्थापिका संसद् यसका ज्वलन्त उदाहरण हुन।
१३. प्रत्येक वर्ष राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई उपलब्ध गराउने निवृत्तिभरणको दायित्व ज्यामितिय रूपमा बढिरहेको छ। यस वर्ष झण्डै रु.६२ अर्ब रकम यस प्रयोजनको लागि विनियोजन भएको छ । त्यसैगरी सामाजिक सुरक्षातर्फ जेष्ठ नागरिक, असहाय, पिछडिएको जाति, क्षेत्र, एकल महिला लगायतका नागरिकलाई वितरण गर्ने रकमको दायित्व पनि दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ। आ.व.२०७३/७४ मा मात्र यस प्रयोजनमा ३५.६४ अर्ब रकम वितरण भएको छ भने यस वर्ष ३९.२६ अर्ब विनियोजन भएको छ । आगामी वर्षहरूमा यो दायित्व अझ बढ्ने निश्चित छ। लोकप्रियताको लागि

साधन स्रोतको उपलब्धता, राज्यले धान्न सक्ने क्षमता एवं यसबाट दिर्घकालमा पर्न सक्ने प्रभावको आँकलन नगरी राजनैतिक दल यिनका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूबाट सामाजिक सुरक्षा भत्ता वृद्धि गर्ने गरी घोषणा गर्ने प्रचलन बढ्दो छ। जसका कारण यसको दायित्व वर्षेनी बढिरहेको छ। विगत लामो समयदेखि भत्ता बढाउनु पर्ने र जेष्ठ नागरिकको परिभाषाभित्र हालको ७० वर्षको उमेर हदलाई ६० वर्षमा झार्नुपर्ने गरी माग भइरहेको छ। यो माग स्वीकार गर्ने हो भने राज्यलाई करिब रु ५० अर्ब थप दायित्व बढ्छ। यसतर्फ राज्यले समयमै ध्यान दिई योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण प्रणाली र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्थाहरूलाई एउटै छाता मुनी राखी सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु जरुरी छ।

राजस्व प्रशासनमा सुधार

१४. राजस्व प्रशासनमा विगतमा अत्यन्त धेरै र महत्वपूर्ण सुधारहरू भएका छन्। कर सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू Online प्रणालीबाट स्वचालित भैसकेका छन्। करको दायरा विस्तार, कर कानूनको परिपालना र चुहावट नियन्त्रणमा सक्रियताको कारण कर संकलन प्रभावकारीता बढेको छ। आन्तरिक स्रोत परिचालनको प्रमुख हिस्सा राजस्व संकलन क्रमशः सुदृढ हुँदै गएको छ। आर्थिक वर्ष २०५२/५३ मा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा यसको हिस्सा ११.२३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्म स्थिर रह्यो। २०६४/६५ मा यो हिस्सा केही बढेर १२.५ प्रतिशत पुगेकोमा २०६९/७० मा १७.५ प्रतिशत र २०७३/७४ मा २३.४ प्रतिशत पुगेको छ। यो वृद्धिदर दक्षिण एशियाकै उच्च हो। कूल गार्हस्थ उत्पादन भएको वृद्धिसँगै राजस्वको अनुपात यसरी बढ्नु अत्यन्त सकारात्मक र उत्साहजनक संकेत हो। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा रु ६०९ अर्ब राजस्व संकलन भई लक्ष्य भन्दा बढी संकलन भएको छ। तर अझै पनि राजस्व संकलनमा संभावित क्षेत्रहरू प्रशस्त छन्। त्यसैले यस क्षेत्रमा थप सुधारको आवश्यकता अझै बाँकी नै छ। खासगरी राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकरको हिस्सालाई बढाउने किसिमका नीति तथा कार्यक्रमहरू आवश्यक छन्। यसैगरी कर छली र चुहावट बिरुद्ध निरन्तर खबरदारी र स्वेच्छीक कर सहभागिताको माध्यमबाट करको आधार विस्तार र करकानूनको परिपालना तर्फ जोड दिन सकेमा राजस्व संकलनमा थप वृद्धि भई कूल गार्हस्थ उत्पादनमा यसको हिस्सा अझ बढ्ने छ।

१५. राजस्व प्रशासन छुट्टै प्रकृतिको विशेषज्ञ सेवा भएको र राजस्व समूहमा उपसचिवसम्म मात्र रहेकोले समूह विस्तार गरी सेवामा परिणत गर्न र सहसचिवसम्म सेवामा राख्न

तत्काल कदम चाल्नु पर्नेछ। विभागीय प्रमुख मात्र नभई कार्यालय प्रमुखको भूमिकामा समेत सहसचिव रहने तर यो पद समूह भित्र नरहने भएकोले वारम्बार सरुवा भै विज्ञता हासिल गर्न समेत नपाउने अवस्थाले राजस्व प्रशासन दीगो र समक्ष हुन सकेको छैन। त्यसैले निजामती सेवा भित्र राजस्व सेवा गठन गरी राजस्व प्रशासन संचालन गर्ने र क्रमश स्वायत्त राजस्व बोर्ड मार्फत राजस्व प्रशासन संचालन गर्ने गरी संरचनात्मक सुधार गर्ने कार्य अगाडि बढाइएको छ। संघीय निजामती सेवामा नेपाल राजस्व सेवा गठन गर्न अनुरोध गरिएको छ। केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन विधेयकको मस्यौदा कानून आयोगले तयार गरी रहेको छ। यस कार्यलाई अघि बढाउन ढिला गर्नु हुँदैन।

१६. राजस्व अनुसन्धान विभागको पुनःसंरचना गरी उपत्यका हेर्ने छुट्टै कार्यालय खोल्ने थालनी भएको छ। O&M Survey Team गठन भई प्रतिवेदन तयार भैरहेको छ। Report प्राप्त गरी अगाडि बढ्नु उपयुक्त हुन्छ। आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत ठूला करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय र करदाता सेवा कार्यालयहरूको कार्यक्षेत्र र कारोवार सीमामा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने बेला भएको छ। त्यसैगरी अहिले उपत्यका भित्र रहेका आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. १, २ र ३ लाई MLTO (मध्यस्तरीय करदाता कार्यालय) र प्रदेश समन्वय कार्यालयले प्रतिस्थापन गर्नु पर्ने छ। यसको लागि राज्य पुनःसंरचनाको अवस्थालाई समेत ध्यानमा राखी अगाडि बढ्नु उचित हुन्छ। कर परीक्षण र अनुसन्धान प्रक्रियालाई थप बैज्ञानिक र अनुसन्धानमूलक बनाउनु पर्ने छ। अन्तःशुल्क स्टीकरको मौज्जात हेरी यसको आपूर्ति व्यवस्था सहज बनाउन आवश्यक छ। अन्यथा मौज्जातमा रहेका स्टीकर समाप्त हुने तर आपूर्तिकर्ताले आपूर्ति नगर्ने अवस्था आउन सक्छ।

१७. भन्सार तर्फ सधै विवादित बिषय वस्तुको सही घोषणा र मूल्यांकन नै हो। तर यस क्षेत्रमा क्रमश सुधार हुँदै गएको छ। थप सुधारको आवश्यकता छ। वर्तमान ASYCUDA** लाई ASYCUDA WORLD मा रूपान्तरण गर्ने काम केहि भन्सारहरूमा भैरहेको छ। यसलाई सबै भन्सार कार्यालयहरूमा विस्तार गरी अनलाईन घोषणा र अनुगमन गर्न सक्ने बनाउने कार्य सम्पन्न गर्नु आवश्यक छ। भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धी (क्वोटो अभिसन्धी) व्यवस्थापिका संसादबाट अनुमोदन भई नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको छ। यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न अग्रसर हुनु पर्छ। त्यसैगरी सिलवन्दी

कन्टेनर मार्फत मालवस्तु ढुवानी गर्ने व्यवस्था लागु गर्न भने मन्त्रालयले विशेष चासो लिनु आवश्यक छ।

१८. विशेष लगानी आकर्षण गर्न र करदातालाई दोहोरो करको भारबाट मुक्ति दिलाउन हालसम्म १० वटा देशसँग दोहोरो करमुक्ति तथा वित्तीय छल निरोधक सम्झौता भैसकेको छ भने वंगलादेश र मलेसियासँग सम्झौताको लागि अन्तिम चरणमा पुगेको अवस्था छ। यसैगरी ब्राजील र क्यानाडासँग दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्न ३ वर्ष अगाडि नै नेपालको तर्फबाट मस्यौदा पठाइएको छ भने हाल आएर जापान, अमेरिका, वेलायत र सिंगापुरलाई पनि मस्यौदा पठाई दोहोरो करमुक्ति सम्झौताको लागि प्रस्ताव गरिएको छ। यी देशहरूसँग दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्न सकेमा थप विदेशी लगानी भित्र्याउन सहज हुनेछ।
१९. मूल्य अभिवृद्धि करमा उद्योगी, व्यवसायीहरूको बहुदरको माग छ। यसमा थप अध्ययनको आवश्यकता छ। VAT को सफल कार्यान्वयनको लागि मालसामान खरिद विक्रीमा विलविजक लिने दिने प्रथालाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने छ। प्रत्येक विक्रेताले विक्री गरी विल विजक जारी गर्दा सोको अभिलेख अनलाइन प्रणाली मार्फत स्वतः आन्तरिक राजस्व विभागमा रहेको केन्द्रिय सर्भरमा अभिलेखन हुने प्रणाली लागु गर्न ढिला भै सकेको छ। यसको तयारी विभागले गरिरहेको छ। आन्तरिक राजस्व विभागको बजार अनुगमनलाई अझ बढि सक्रिय बनाउने, राजश्व अनुसन्धान विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा रहेको केन्द्रीय अनुगमन टोलीलाई सक्रियतापूर्वक परिचालन गर्ने र मा.अर्थ मन्त्रीको संयोजकत्वमा नियमित रूपमा केन्द्रीय चुहावट नियन्त्रण समितिको बैठक बस्ने कार्यलाई निरन्तरता दिनु जरुरी छ। साथै कूल जनसंख्याको न्यूनतम ५ प्रतिशत दर्तावाल करदाताको संख्या पुऱ्याउन दायरा विस्तारमा थप जोड दिनु पर्दछ। अहिले करिव १६ लाख २० हजार दर्तावाल करदाता छन्। आगामी २ वर्षमा २० लाख पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ आन्तरिक राजस्व विभागलाई परिचालन गर्नु आवश्यक छ। राजश्व बक्यौता संकलन र बेरुजु फछ्छ्यौटमा अर्थ मन्त्रालयले विगतमा अत्यन्त राम्रो प्रगति गरेको छ। यसलाई निरन्तरताको खाँचो छ।
२०. आर्थिक वर्ष २०६८/६९ र २०६९/७० को अवधिमा नक्कली VAT विल प्रयोग गरी कर छल्ने ५१८ करदाताको अनुसन्धानबाट ६ अर्ब ९७ करोड कर निर्धारण भएको थियो। त्यसै गरी थप ४९५ करदाताको अनुसन्धानबाट ४ अर्ब १६ करोड कर निर्धारण भएको थियो। यो छानविन र अनुसन्धानले तत्कालीन सार्वजनिक लेखा

समितिमा पनि अत्यन्त महत्वका साथ प्रवेश पाई छलफल भएको थियो। यसवर्षको शुरुमै राजस्व अनुसन्धान विभागले नक्कली VAT विल प्रयोग गरी कर छली गरेको विषयमा अनुसन्धान र छानविन गरी रहेको छ । यसलाई व्यापक रूपमा अगाडि वढाउनु पर्छ । साथै राजस्व चुहावट तथा छलीका नयाँ नयाँ क्षेत्रहरू पहिचान गरी कारबाही गर्दा सकारात्मक सन्देश जाने र कर संकलन प्रभावकारीता पनि बढ्ने हुनाले चुहावटका सम्भावित क्षेत्रहरूको पहिचान गरी अनुसन्धान तथा कारबाहीमा सक्रियता आवश्यक छ।

२१. यसैगरी उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन कार्यदल कर छुटको प्रभावकारीता अध्ययन र गैरकर राजस्वका दरहरू पुनरावलोकन सम्बन्धमा अध्ययन गर्न गठित कार्यदलहरूले पेश गरेका प्रतिवेदनहरूमा दिइएका सुझावहरू अध्ययन गरी उपयुक्त र कार्यान्वयन गर्न सकिने सुझावहरू आगामी आर्थिक ऐन तर्जुमा गर्दा समावेश गर्न उपयुक्त हुन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा नै व्यवस्था गरी चिनी उद्योगहरू, मोवाइल, वनस्पती घ्यू तथा तेल उद्योगहरूलाई दिएको Rebate बाट ठूलो धनराशी फिर्ता गएको छ । यसको सकारात्मक प्रभावकारीता देखिएको छैन । चिनीमा दिइएको सहूलियतबाट उखु किसान र घ्यूतेल तथा मोबाइलमा दिएको सहूलियतबाट उपभोक्ताले राहत पाउनु पर्छ। अध्ययन कार्यदलको प्रतिवेदन अध्ययन र विश्लेषण गरी छुटको प्रभाव सकारात्मक रहेका वस्तुहरूमा मात्र यो सुविधालाई निरन्तरता दिने र छुटको औचित्य नभएकाको हकमा पुनरावलोकन गर्न उचित हुन्छ।

बैदेशिक सहायता परिचालन

२२. बैदेशिक सहायता नेपाल जस्तो विकासोन्मुख र आन्तरिक स्रोतको न्यून परिचालन भएको मुलुकका लागि आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधारको विकास गर्ने महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको छ। तर यसको अर्थपूर्ण उपयोग गर्न भने अझै धेरै प्रयास गर्नुपर्ने छ। सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले दातृ निकायहरूसंग सोझै सम्पर्क गरी साना आयोजना र थोरै रकम पनि स्वीकार गर्ने, बैदेशिक सहायताको रकमलाई पूँजी निर्माणको काममा भन्दा अध्ययन भ्रमण, सवारी साधन खरिद, सेमिनार, गोष्ठी जस्ता कार्यक्रम संचालन र परामर्श सेवामा ठूलो अंश खर्च गर्ने परिपाटी अद्यापि कायमै छ। अध्ययनबाट बैदेशिक सहायतामा संचालित आयोजनाहरूको कुल आयोजना लागतको ४.४ देखि २४.५० प्रतिशतसम्म परामर्श सेवामा खर्च गरेको पाइएको छ। सम्बन्धित विभागीय जनशक्तिबाट सम्पादन गर्न सकिने कामको लागि परामर्शदाता नराखे र आयोजनाको लागि आवश्यक न्यूनतम र नभै नहुने मात्रामा मात्र

परामर्शदाता राखे, अत्यावश्यक र न्यूनतम संख्यामा सवारी साधन खरिद गर्ने, गोष्ठी सेमिनारहरू अत्यावश्यक र न्यून मात्रामा मात्र गर्ने, अध्ययन भ्रमणलाई निरुत्साहन गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरूको शुरुवात भैसकेको छ। सम्बन्धित मन्त्रालयहरूको चाहना र इच्छा विपरित पछिल्ला सम्झौताहरूमा यस्ता विषयहरूले प्रवेश पाइसकेका छन्। अतः यी महत्वपूर्ण पक्षहरूलाई निरन्तरता दिई बैदेशिक सहायताको समुचित परिचालन राष्ट्रिय हित अनुकूल गर्नु अपरिहार्य भै सकेको छ ।

२३. कूल बैदेशिक सहायता रकमको दुई तिहाई मात्र Budgetary Framework (रातो किताव) बाट परिचालित हुने गरेको छ भने बाँकी Budgetary Framework बाहिरबाट परिचालन भएको छ। दातृ निकायहरू सकभर NGO/INGOs मार्फत कार्यक्रम संचालन गर्न चाहन्छन्। सरकारी संयन्त्रबाट समयमा कार्यक्रम संचालन नहुने, कामको गुणस्तरमा ध्यान नदिने, विभिन्न झन्झटिला कानूनी प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने एवं Recipient Optimistic भएर काम नगर्ने जस्ता कारणहरूले गैर सरकारी क्षेत्र प्रति आकर्षित हुनु परेको दाताहरूको गुनासो छ। त्यसैले यी विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न र बैदेशिक सहायतालाई एकद्वार प्रणालीबाट भित्र्याउन संघीयता अनुकूल नयाँ बैदेशिक सहायता नीति (Foreign Aid Policy) जारी गर्न सकियो भने बैदेशिक सहायता परिचालन दीगो, प्रभावकारी र दक्षतापूर्ण हुनेछ। आफूखुसी सानो तिनो कामको लागि पनि अर्काको मुख ताक्ने गरी परनिर्भरता तर्फ उन्मुख हाम्रो प्रवृत्तिमा परिवर्तन ल्याउन पनि तत्काल नयाँ बैदेशिक सहायता नीति जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु अपरिहार्य भैसकेको छ।
२४. बैदेशिक सहायताको समग्र वस्तुस्थिति झल्किने र यसको प्रभाव समेत देखिने गरी प्रत्येक वर्ष Development Cooperation Report प्रकाशन गर्ने गरिएको छ । बैदेशिक सहायता परिचालन Paris Declaration- 2005, ACCRA Agenda for Action-2008, र Effective Development Co-operation-2011 अनुरूप गर्ने नीतिको लिइएको छ र Aid Management Platform (AMP) तयार गरी Online system मार्फत बैदेशिक सहायताको समग्र स्थिति अवलोकन गर्न सकिने बनाईएकोले यी महत्वपूर्ण पक्षहरूलाई थप सुधार र परिस्कृत बनाई निरन्तरता दिनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ।
२५. बैदेशिक सहायतामा संचालित आयोजनाहरूले समयमै शोधभर्ना निकास नमाग्ने, अर्थ मन्त्रालयको पूर्व स्वीकृति विना स्रोतान्तर गरी खर्च गर्ने, प्राविधिक तथा वस्तुगत सहायताको महालेखा परीक्षकबाट लेखा परीक्षण नगराउने, समयमै सम्बन्धित निकायहरूमा लेखा परीक्षण, प्रगति विवरण लगायतका विवरण र प्रतिवेदनहरू पेश

नगर्ने, अर्थ मन्त्रालयको संलग्नता विना आयोजनाहरू छनौट गरी दातृ निकायसंग सहायता माग गर्ने जस्ता कार्यहरूलाई निरुत्साहन गर्न अर्थ मन्त्रालयबाट भएका प्रयासहरूमा निरन्तरताको खाँचो छ।

२६. ठूला पूर्वाधार आयोजनाहरू खासगरी जलविद्युत, सडक, एअरपोर्ट, टनेल जस्ता वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने आयोजनाहरूको लागि आवश्यक वित्तीय व्यवस्था सहित आयोजना कार्यान्वयन गर्न Engineering, Procurement, Construction र Financing (EPCF) समेतको कार्य एकै प्याकेजमा दिनसक्ने गरी EPCF कार्यविधि तर्जुमा भइरहेको छ । यसलाई अन्तिम रूपदिई कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा आयोजना कार्यान्वयनमा सहजता आउने छ ।

बैंक, वित्तीय संस्था, बीमा तथा पूँजीबजार

२७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७४ को अधिनमा रही नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दै आएको छ। मौद्रिक नीति तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी पाएको नेपाल राष्ट्र बैंकले २८ बाणिज्य बैंक, ४४ विकास बैंक, ३० वित्त कम्पनी र ५१ लघुवित्त संस्थाहरू गरी १५३ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ भने हालै जारी भएको सहकारी ऐन, २०७४ ले समेत नेपाल राष्ट्र बैंकलाई वार्षिक ५० करोड भन्दा बढी कारोवार गर्ने सहकारीहरूको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी तोकेकोले केन्द्रिय बैंकको भूमिका झन बढेको छ।
२८. बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ र बैंकिंग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ मा समसामयिक संशोधन भइसकेका छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कारोवारलाई सुरक्षित बनाउन सुरक्षित कारोवार ऐन, २०६३ लाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सुरक्षित कारोवार रजिष्टार तोकिएको भए तापनि कारोवार अभिलेखन जिम्मेवारी पाएको कर्जा सूचना केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि, सफ्टवेयर निर्माण लगायतका कार्यहरू भर्खर शुरु गरिएकोले कानून कार्यान्वयनमा मन्त्रालयले नै सक्रिय भूमिका खेल्नु आवश्यक छ। त्यस्तै निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। यसबाट साना निक्षेप र कर्जा सुरक्षणमा सहज हुने छ ।

२९. सरकारी स्वामित्वमा रहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र एन आइ डि सी विकास बैंकबीच एक आपसमा गाभिने प्रक्रिया अगाडि बढिसकेको छ। मर्जर पश्चात एक सशक्त वाणिज्य बैंकको रूपमा स्थापित भई निजी क्षेत्रका बैंकसंग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम सरकारी वाणिज्य बैंकको रूपमा यो बैंक स्थापित हुने छ। कृषि विकास बैंकमा रणनीतिक साझेदार भित्र्याउने प्रक्रिया अगाडि बढिसकेको छ। हाल नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको सेयर मध्ये निश्चित प्रतिशत शेयर विदेशी साझेदारलाई विनिवेश गरी बैंक व्यवस्थापन समेत साझेदारबाट संचालन गर्ने प्रक्रियालाई गति दिन सकेमा यो बैंक पनि सक्षम र प्रतिष्पर्धात्मक क्षमतामा खरो उत्रन सक्ने छ। यसैगरी नेपाल बैंक लिमिटेडमा रहेको नेपाल सरकारको सेयरको निश्चित हिस्सा विनिवेश गर्ने प्रक्रिया अगाडि वढाउन निजीकरण समितिबाट निर्णय भैसकेको छ।

३०. वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। मा.अर्थ मन्त्रीको संयोजकत्वमा रहेको उच्चस्तरीय वित्तीय क्षेत्र समन्वय समितिलाई सक्रिय बनाई यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरु सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको संख्यात्मक बृद्धिलाई निरुत्साहन गर्न र सेवाको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गर्न यी संस्था एक आपसमा गाभिने नीतिलाई निरन्तरता दिइएको छ। १५५ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु एक आपसमा गाभिई २०७४ असारसम्ममा ४३ वटा संस्थामा सीमित भएका छन्। हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या २६५ बाट १५३ कायम भएका छन्। सबै स्थानीय तहसम्म वाणिज्य बैंकमा शाखा पुऱ्याउने र ग्रामिण जनता समक्ष वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन बैंकका शाखा विस्तार गर्दा शहरी क्षेत्र भन्दा ग्रामिण क्षेत्रमा शाखा विस्तार गर्ने नीतिलाई जोड दिइएको छ। यसको कार्यान्वयन पक्षमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। त्यसैगरी द्वन्दको समयमा विस्थापित बैंक शाखाहरु औचित्य, आवश्यकता र स्थानीयको माग समेतको आधारमा क्रमशः पुनः स्थापना गर्दै जाने कार्यलाई निरन्तरता दिदै जानु पर्ने छ।

नगद कारोवारलाई निरुत्साहन गर्ने प्रयास

३१. भ्रष्टाचार नियन्त्रण, नक्कली नोटको कारोवार नियन्त्रण, अनौपचारिक कारोवारलाई औपचारिक दायरामा ल्याउने, हुन्डी, पूँजी पलायन एवं कागजी नोटको आनावश्यक प्रयोग र नियन्त्रण रोक्न नोट मुद्रा (कागजी नोट) को सट्टा बैकिङ्ग प्रणाली (विद्युतीय ट्रान्सफर एवं डेबिट कार्ड तथा क्रेडिट कार्डको प्रयोग) मार्फत कारोवार गर्ने बानी वसाल्नु अपरिहार्य भै सकेको छ। नेपालमा नोट आपूर्ति (Circulation) को अवस्था हेर्दा २०७४ अशोजसम्म ४ खर्व ७८ अर्ब नोट बजारमा आपूर्ति भएको छ। यसले

नपुगहुने देखि यसको सीमालाई वढाएर अहिले ५ खर्ब पुन्याइएको छ। यसैबीच १० लाखभन्दा बढिको कारोवार अनिवार्य रूपमा बैकिङ्ग प्रणाली मार्फत गर्ने व्यवस्था लागु गरिएको छ । यदि नगद कारोवारलाई निरुत्साहित नगर्ने हो भने यो नोट आपूर्तिको सीमा वढाउदै लगनु पर्ने र बजारमा गैरकानूनी रूपमा नगदको कारोवार बढ्दै सम्पत्ती सुद्धिकरण, नक्कली नोटको कारोवार र अन्ततोगत्वा अनौपचारिक कोरोवारमा वृद्धि भई भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई प्रोत्साहत गर्ने हुनाले कागजी मुद्रा (Paper Money) को प्रयोग क्रमशः घटाउन अर्थ मन्त्रालयले गम्भिरतापूर्वक ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

३२. वित्तीय क्षेत्रको चुनौतिको रूपमा रहेको अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र सहकारी हो। अहिले झण्डै ३५ हजार सहकारी संस्थाहरूमा ६१ लाख भन्दा बढि सदस्यहरू आवद्ध छन् । साठी हजार भन्दा बढीले रोजगारी पाइरहेका छन् । यी मध्ये १७ हजार सहकारी संस्थाहरूले वित्तीय कारोवार गर्ने गरेकोमा १५ हजारले बचत तथा ऋण सहकारीको रूपमा काम गरिरहेका छन्। सहकारी क्षेत्र २ खर्ब ९८ अर्ब रकम बचत परिचालन भएको छ भने २ खर्ब ९२ अर्ब रकम ऋण लगानी छ । यसैगरी यी संस्थाहरूसँग ७६ अर्ब बराबरको शेयर र Reserve Capital रहेको र यो क्षेत्रले कुल वित्तीय क्षेत्रको १७ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ।
३३. अर्कोतर्फ बचत तथा ऋण सहकारीहरू सदस्यहरूको रकम ठगी गरी भाग्ने, सहकारीको उद्देश्य भन्दा बाहिर गएर कारोवार गर्ने, शहर केन्द्रित, कमजोर लेखा तथा नियन्त्रण प्रणाली, संचालक आफैले वा परिवारको नाममा ऋण लिने, कमजोर धितोमा ऋण प्रवाह गर्ने, संचालक तथा कार्यकारीले संस्थाको क्षमता भन्दा बढि सुविधा लिने एवं बचत र ऋणको व्याजदरमा ठूलो अन्तर गरी छिट्टै नाफा कमाउन खोज्ने, संचालकले अप्रत्यक्ष दोश्रो, तेश्रो व्यक्ति खडा गरी कारोवार गर्ने र संस्थालाई निश्चित समुहको पकडमा राख्ने जस्ता गलत प्रवृत्तिले सहकारी क्षेत्र समस्याग्रस्त बन्दै गइरहेको विभिन्न अध्ययनबाट देखिएको छ। यस क्षेत्रमा देखिएका विकृतीहरू निराकरण गर्न सहकारी ऐन, २०४८ लाई प्रतिस्थापन गरी हालै सहकारी ऐन, २०७४ जारी गरिएको छ। यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिएमा सहकारी क्षेत्रमा देखिएका समस्या तथा विकृतिहरू क्रमशः निराकरण हुँदै जाने छन्। जसको लागि सक्षम अनुगमन तथा नियमन निकायको खाँचो छ।
३४. विमा क्षेत्रमा देखिएका विकृतीहरूलाई हटाउन विमा समितिलाई सक्रिय र सक्षम नियमनकारी निकायको रूपमा विकास गर्न छुट्टै विमा ऐनको मस्यौदा तयार भइसकेको छ। यसलाई छिटो भन्दा छिटो व्यवस्थापिका संसद्बाट पास गराई

कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ। साथै जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको संख्यात्मक वृद्धि भन्दा गुणत्मक सेवालाई प्रवर्धन गर्न एक आपसमा गाभिने (Merger) नीति कार्यान्वयन गर्नु जरुरी छ।

३५. धितोपत्र बजारको नियमनकारी निकाय धितोपत्र बोर्डलाई सक्षम नियमनकारी निकायको रूपमा विकास गर्ने र कमोडिटी बजारको नियमन गर्ने जिम्मा दिने कार्यको थालनी भैसकेको छ। कमोडिटी बजारको नियमन गर्न वस्तु विनिमय कानून तर्जुमा भइसकेको छ। यस सम्बन्धी नियमावली छिटो तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ।
३६. कर्मचारी संचय कोष र नागरिक लगानी कोषले ठूलो रकम परिचालन गर्ने, सो रकम ऋणको रूपमा लगानी गर्ने एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले जस्तै वित्तीय कारोवार पनि गर्ने तर यी निकायहरूको नियमन र अनुगमन गर्ने छुट्टै निकाय नभएकोले अर्थ मन्त्रालय स्वयमले यी संस्थाको अनुगमन गर्न थालेको छ। अतः प्रत्येक वर्ष यी दुई संस्थाको कार्य सम्पादनको अनुगमन मन्त्रालयबाट गर्ने परिपाटी बसाल्नु पर्दछ।

सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापन

३७. निजी क्षेत्रको विकास नभै सकेको अवस्थामा सरकारले नुन, तेल वितरणदेखि हवाईजहाज उडाउने सम्मका काममा हात हाल्नु स्वभाविकै थियो। साथै जनतालाई अत्यावश्यक सेवा उपलब्ध गराउने, रोजगारी पनि सिर्जना गर्ने र आर्थिक विकास एवं राजस्व परिचालनमा समेत टेवा उऱ्याउने उद्देश्यले तत्कालीन आवश्यकता र औचित्यको आधारमा स्थापना गरिएका सार्वजनिक संस्थानहरू मध्ये अहिले निजी क्षेत्रको प्रवेश, एकाधिकारको अन्त्य तथा एकाधिकार प्राप्त संस्थानमा पनि सरकारी नियन्त्रण र लागत लाभको आधारमा मूल्य समायोजन गर्न नपाउँदा अधिकांश संस्थान उठ्नै नसक्ने गरी थला परेका छन्। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्म सरकारले सार्वजनिक संस्थानमा शेयर लगानी १ खर्ब २६ अर्ब १६ करोड र ऋण लगानी १ खर्ब २९ अर्ब ९६ करोड गरिसकेको छ। तर यसबाट सरकारले अपेक्षित प्रतिफल पाउन सकेको छैन। ३५ मध्ये १२ वटा संस्थानहरू खुद घाटामा रहेका छन्। त्यसैले सार्वजनिक संस्थानहरूको उचित व्यवस्थापनको लागि तत्काल कदम

चाल्नु पर्ने आवश्यकता छ । त्यसैगरी सालमा अर्थ मन्त्रालयले वैदेशिक २०६६ सहायता स्वरूप प्राप्त रकम साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेशन लिमिटेडको सेयरमा परिणत गर्न गरेको निर्णय कार्यान्वय अझै बाँकी नै छ । यो निर्णय कार्यान्वयन भएमा साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेशनको कूल सेयरमा नेपाल सरकारको सेयर स्वामित्व बहुमत हुनेछ ।

३८. नेपाल औषधि लि .संचालनमा आएपनि दिगो निरन्तरता दिन कठिन छ । वुटवल धागो कारखाना र विरगंज चिनी कारखाना संचालन निजी क्षेत्रबाट गर्न सकिने गरी Lease वा अन्य प्रकृयाद्वारा हस्तान्तरण गर्न सक्ने गरी निजीकरण समितिबाट निर्णय भैसकेको छ । वन्द तथा रुग्ण संस्थानहरूलाई कसरी संचालन गर्ने भन्ने विषयमा गहन अध्ययन गरी उपर्युक्त विधी तय गर्ने र यी संस्थानहरू संचालन गर्ने वा नगर्ने विषयमा स्पष्ट निर्णय हुन अपरिहार्य छ । त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सरकारले राज्यकोषबाट नियमित तलव भत्ता उपलब्ध गराउनु पर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नु पर्छ ।
३९. अहिले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको आर्थिक अवस्था अत्यन्त कमजोर छ । यसको सुधारको लागि अर्थ मन्त्रालयले व्याजदरमा कटौती, सरकारलाई अनुदान प्राप्त रकमलाई ऋणबाट सेयरमा परिणत लगायतका विषयमा सहमती दिइसकेको छ । संचितघाटा कम गर्न यस अघि संचित घाटालाई अपलेखन गरेको भएतापनि यस पटक घाटा अपलेखन (Write-up) गर्न सहमती दिइएको छैन । यसको सुधारको लागि अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नु उचित हुन्छ । संचित घाटा अपलेखन गरेर नाफामा गएको देखाउनु उचित होइन ।
४०. यसैगरी उत्पादन, प्रसारण र वितरण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यलाई छुट्टाई उत्पादन तथा प्रसारण सम्वन्धी छुट्टै कम्पनीहरू स्थापना भैसकेका छन् । समयमा प्रसारण लाइन निर्माण गर्न सकिएन भने उत्पादित विद्युत खेर जाने निश्चित छ । त्यसैले प्रसारण लाइन निर्माणमा हुने अवरोधहरूलाई हटाउन र आयोजना सहज रूपमा कार्यान्वयन गर्न नयाँ कम्पनीको स्थापना भएको हो । यी कार्यहरू सम्पादन गर्न छुट्टै कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि उर्जा मन्त्रालयसंग समन्वय गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसैले यस विषयलाई प्राथमिकतामा राख्न जरुरी भैसकेको छ ।

४१. यसैगरी नेपाल आयल निगमको आर्थिक अवस्थालाई दिगो बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय मूल्यमा हुने उतार चढाव अनुसार वैज्ञानिक ढंगबाट मूल्य समायोजन हुनेगरी मूल्य निर्धारण गर्न एवं यसको भण्डारण क्षमता बृद्धि गर्न अर्थ मन्त्रालयले विशेष भूमिका खेल्नु पर्ने अवस्था छ ।
४२. सार्वजनिक संस्थानहरूमा देखिएका यी र यस्तै प्रकारका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्न अर्थ मन्त्रालयले ३७ वटै सार्वजनिक संस्थानहरूको समग्र पक्षको अध्ययन गरी कुन संस्थालाई कसरी संचालन गर्ने र कुन संस्थालाई निजीकरण वा खारेजी गर्ने भन्ने बारेमा दुईवर्ष अघि एउटा अवधारणा पत्र तयार गरेको थियो । त्यसलाई थप परिमार्जन सहित कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएमा संस्थानहरूका समस्या धेरै हदसम्म समाधान हुनेछन्।

सम्पत्ती सुद्धिकरण निवारण

४३. सम्पत्ती शुद्धिकरण निवारण र आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीका क्षेत्रमा कानूनी रूपमा नेपालले प्रशस्त प्रगति हासिल गरेको छ। सन २०१८/१९ मा हुने APG को प्लेनरी बैठक नेपालमा आयोजना गर्ने निर्णय भै सकेको छ । सम्पत्ती शुद्धिकरण दोस्रो संशोधन ऐन, २०७०, सम्पत्ती जफत रोक्का तथा नियन्त्रण ऐन, २०७०, संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०, सपुर्दगी ऐन, २०७० र पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०७० व्यवस्थापिका संसदबाट स्वीकृत भै कार्यान्वयनमा आइसकेका छन्। यसै बीच सम्पत्ती सुद्धिकरण नियमावली, २०७३ तर्जुमा भई लागु भै सकेको छ । अघको मुख्य उद्देश्य कार्यान्वयन तहमा सक्रियताका साथ अघि बढ्नु र नेपालको छवि अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा उच्च बनाउनु नै हो । यसको लागि नेपाल राष्ट्र बैंक, विमा समिति, धितोपत्र बोर्ड र नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेण्ट संस्था जस्ता नियमनकारी निकायले जारी गरेका बाध्यकारी निर्देशनहरूको कार्यान्वयन र प्रभावकारी अनुगमनको भने उत्तिकै खाँचो छ। त्यसैगरी सम्पत्ती शुद्धिकरण अनुसन्धान विभागले हाल अनुसन्धानको क्रममा रहेका उजुरी तथा Issue हरुलाई प्राथमिकताका साथ अनुसन्धान तथा तहकिकात गरी नतिजा देखाउनु आवश्यक छ। यसका साथै सन २०१९ देखि २०२१ सम्म हुने प्रभावकारितामा

आधारित मूल्यांकन (Mutual Evaluation) को तयारीको लागि गठित स्वमूल्याङ्कन (Self Evaluation) समितिहरूको सक्रियताको उत्तिकै खाँचो छ ।

निजीक्षेत्रसँग समन्वय र लगानी मैत्री वातावरण

४४. पूर्वाधार विकास र वढ्दो लोडसेडिङ्ग न्यूनीकरणको लागी जलविद्युत र पूर्वाधारका क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षण गर्न नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको संयुक्त आयोजनामा स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्ताहरूको सहभागीतामा Investment Summit सम्पन्न भएको र त्यसबाट करिब १४ खर्ब विदेशी लगानी प्राप्त हुने भनिएको भएतापनि प्रतिवद्धता अनुरूप लगानी आउने सम्भावना न्यून छ । त्यसैले Fast Track, दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल र जलाशययुक्त विद्युत आयोजनाहरूको निर्माणमा स्वदेशी लगानीलाई नै प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । बुढी गण्डकी, माथिल्लो कर्णाली, माथिल्लो मर्स्याङ्दी, पश्चिम सेती जस्ता जलविद्युत आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरूको सम्बोधन गर्न सकिएमा निजी क्षेत्रको विश्वास जित्न सकिने र आयोजना कार्यान्वयन समयमै हुन सक्नेछ । यसका लागि लगानी मैत्री वातावरण निर्माण, लगानी बोर्डलाई सक्रिय बनाई अन्य मन्त्रालय र बोर्ड वीचको अधिकार क्षेत्रमा स्पष्टता, विदेशी लगानी आकर्षित गर्न विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐनमा संशोधन गरी लगानी मैत्री वातावरण बनाउनु आवश्यक छ । साथै स्वदेशी उद्योगको उत्पादनलाई संरक्षण र प्रवर्धन गर्न एन्टी डम्पिङ कानून तर्जुमा (मस्यौदा तयार छ) गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउनु आवश्यक छ । यसका साथै नेपालको निजीक्षेत्र सानो, पारिवारिक घेराभित्र र संकूचित भएकोले निजीक्षेत्रसँग ठूलो लगानीलाई परिचालन गर्न निजी क्षेत्रलाई विश्वव्यापी प्रतिष्पर्धामा उत्रन सक्ने गरी सक्षम बनाउनु पनि त्यतिकै आवश्यक छ ।

४५. मन्त्रालयबाट सम्पादन भएका केही महत्वपूर्ण कार्यहरू

क. विगत लामो समयदेखि पूँजीगत खर्चमा देखिएको समस्यालाई सम्बोधन गर्न कार्यक्रम स्वीकृती, अख्तियारी र निकास प्रणालीमा यस वर्षदेखि ठोस शब्दमा भन्दा आमूल परिवर्तन गरिएको छ । सम्बन्धित मन्त्रालय तथा विभागहरूले बजेट अवण्डामा राख्ने, समयमा निकास दिने, राष्ट्रिय योजना आयोगबाट कार्यक्रम स्वीकृत गराउन लामो समय लाग्ने, मातहतका निकायहरूलाई खटाई खटाई अख्तियारी र निकास दिने

जस्ता प्रवृत्तीको अब अन्त्य हुने छ। बजेट पुस्तिकामा उल्लेखित कार्यक्रम र सोको लागि विनियोजन भएको रकम स्वतः कार्यक्रम स्वीकृती र अख्तियारी प्राप्त भएको मानी सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले निकास दिने, एकमुष्ट रकम जाने निकायहरूले पनि साउन १५ गते भित्र विनियोजन भएको सम्पूर्ण रकम खर्च गर्ने निकायहरूलाई अनिवार्य रूपमा बाँडफाँड गर्नुपर्ने व्यवस्था विनियोजन ऐनमै गरिएको छ। यो व्यवस्था सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरूको असहमतीका बावजूद पनि कानूनी रूपमै सम्बोधन गर्न सकेकोमा अर्थ सचिवको नाताले मैले महत्वपूर्ण उपलब्धीको रूपमा लिएको छु। बजेटको इतिहासमै यो ठूलो परिवर्तन हो। यस परिवर्तनबाट यस वर्षदेखि बजेट कार्यान्वयनमा देखिने समस्याहरू समाधान भै बजेट कार्यान्वयनमा निश्चय पनि सहजता आउने छ।

- ख. बजेटसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण जानकारी मोबाइलबाट हेर्न सक्ने गरी Mobile Application (Mobile App) तयारी गरी उपयोगमा ल्याइएको छ। यसबाट बजेट सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी (Budget Speech Visual समेत) हातमै रहेको मोबाइलमा पाउन सकिन्छ। यसैगरी सम्पूर्ण बैदेशिक सहायतालाई Online Aid Management Portal मार्फत हेर्न सकिने गरी Update गर्ने गरिएको छ।
- ग. बजेट कार्यान्वयनलाई सहज र सरल बनाउन, समयमै विकास आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न एवं जिम्मेवारी वहन नगर्नेलाई आफ्नो दायित्वप्रति जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउन बजेट कार्यान्वयन तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धी कानून र आयोजना व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनको मस्यौदा तयार भइरहेको छ।
- घ. पर्याप्त पूर्व तयारी विना नै बजेटमा आयोजना प्रस्ताव गर्ने तर आयोजना कार्यान्वयन नहुने प्रवृत्तीलाई निरुत्साहित गर्न आयोजना तयारी छनौट (Project Readiness Filter) को आधारमा मात्र आयोजना छनौट गर्न Project Readiness Filter को मापदण्ड बनाई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ।
- ङ. संघीय प्रणाली अनुरूपको बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनको शुरुवात भएको छ। बजेट निर्माणको समयमा विभिन्न विषयगत मन्त्रालयबाट वित्तीय हस्तान्तरणमा रुची नदेखाएको भएतापनि अर्थ मन्त्रालयको जवरजस्त प्रयासबाट स्थानीय तहमा २२५ अर्ब रुपैयाँ हस्तान्तरण भएको छ। यसै बीच वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनको अत्यन्त महत्वपूर्ण औजारको रूपमा रहेका अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन विधेयक, २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग विधेयक, २०७४ व्यवस्थापिका संसदबाट पारित भएका छन्।

- च. सरकारी भुक्तानी प्रणालीलाई व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन पहिलो चरणमा काठमाडौं उपत्यकामा सिंहदरबार भित्रका कार्यालयहरूबाट हुने जुनसुकै भुक्तानी e-Payment को माध्यमबाट हुने व्यवस्था मिलाइएको छ। यसको विस्तारबाट आगामी दिनमा चेक नसाटिने, ढिलो साटिने एवं वर्षको अन्त्यमा चेक काटेर सम्बन्धितलाई नदिई राख्ने प्रवृत्तिको अन्त्य हुनेछ। त्यसैगरी अधिकांश स्थानीय तहमा बाणिज्य बैंकको शाखा स्थापना गर्ने कार्यको थालनी भएको छ ।
- छ. अमेरिकी सरकारले कम विकसित देशमा गरिबी निवारण र विकासमा मद्दत पुऱ्याउन सन् २००४ मा स्थापना गरेको Millennium Challenge Corporation (MCC) मा नेपालले प्रवेश पाएको छ। आर्थिक, सामाजिक तथा शासकीय सुधारका विभिन्न सूचकहरूको आधारमा यो अनुदान सहायता प्राप्तीको लागि छानिने देशमा नेपाल दक्षिण एशियामै पहिलो हो। यसबाट नेपालले करिब २७१ कि.मी.प्रसारण लाईन निर्माण र ३०० कि.मी. राष्ट्रिय राजमार्ग मर्मत तथा स्तरबृद्धि गर्न ५०० मिलियन अमेरिकी डलर (करिब ५१ अर्ब रुपैया) अनुदान प्राप्त गर्ने छ। आयोजना निर्माण शुरू गरेको ५ वर्षमा अनिवार्य रुपमा सम्पन्न गर्नुपर्ने वाध्यात्मक शर्त भएकोले यसको उपयोगबाट नेपालले अन्य आयोजना समयमा सम्पन्न गर्न समेत विशेष सजग हुनेछ।
- ज. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन, सुपरिवेक्षण तथा नियन्त्रण प्रणालीलाई थप व्यवस्थित र यी संस्थाहरूलाई ग्राहकप्रति उत्तरदायी बनाई जनताको निक्षेप सुरक्षण र लगानी सुरक्षित गर्न एवं नेपाल राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षण क्षमतामा वृद्धि गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी कानून र धितोपत्र बजारलाई व्यवस्थित गर्न धितोपत्र नियमावली जारी गरिएको। यसैगरी सम्पत्ती शुद्धिकरण निवारणका क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू सम्बोधन गर्न सम्पत्ती शुद्धिकरण निवारण नियमावली जारी गरिएको छ।
- झ. नगद कारोबारलाई निरुत्साहन गर्न एवं बैंकिङ्ग कारोबारलाई प्रोत्साहन गर्न एवं अवैध नगद कारोवार (हुन्डी) जस्ता कार्यलाई नियन्त्रण गर्न रु.१० लाख भन्दा बढीको कारोवार अनिवार्य रुपमा बैंकिङ्ग साधन (चेक, कार्ड आदि) मार्फत गर्ने व्यवस्था यही २०७४ साउन १ गतेबाट लागु गरिएको छ।
- ञ. कुनै व्यक्तिको बैंक खातामा निजवाहेक अन्य व्यक्तिले पहिचान र स्रोत विना रकम जम्मा गर्दा सम्पत्ती शुद्धिकरण गर्न सक्ने एवं कसैलाई विना स्रोत र सूचना उसको खातामा रकम जम्मा गरी फसाउन सक्ने जस्ता विकृतीहरूलाई नियन्त्रण गर्न रु.१ लाख भन्दा बढि रकम अर्को व्यक्ति वा संस्थाको खातामा जम्मा गर्दा अनिवार्य

पहिचान खुलाउनु पर्ने व्यवस्था लागु गरिएको छ। प्रत्येक स्थानीय तहमा एउटा बाणिज्य बैंक स्थापना गर्ने नीति अनुरूप अधिकांश स्थानीय तहमा बाणिज्य बैंकका शाखा स्थापना भै सकेका छन ।

- ट. बैंक, विमा, धितोपत्र (सेयर) बजार लगायत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विकास, विस्तार एवं नियमन गरी यस क्षेत्रमा सबै जनताको सहज र सुलभ पहुँचको सुनिश्चितता गर्न वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ।
- ठ. विशाल बजार कम्पनीको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ती हिसाव गरी त्यसको कूल पूँजीको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ती हिसाव गरी त्यसको कूल पूँजी रु.४ अर्ब १ करोड मध्ये रु.३ अर्ब ९६ करोड वरावरको सेयर नेपाल सरकारको नाममा नामसारी भै सकेको छ । अब यस कम्पनीमा नेपाल सरकारको सेयर अब ९८.७५ प्रतिशत पुगेको छ ।
- ड. बैंक, विमा तथा वित्तीय क्षेत्र, बजेट कार्यान्वयन एवं सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा भएको सुधारको आधारमा विश्व बैंकबाट विनाशर्त जुनसुकै क्षेत्रमा खर्च गर्न सक्ने गरी Budgetary Support को रूपमा पहिलो चरणमा ३ अर्ब, दोस्रो र तेस्रो चरणमा १०/१० अर्ब रुपैयाँ शुन्य व्याजदरमा ऋण सहायता प्राप्त भएको छ। चौथो चरणमा थप १५ अर्ब प्राप्त हुनेगरी अन्तिम चरणको तयारी भइरहेको छ भने Fiscal Development Policy Credit अन्तरगत थप १० अर्ब रुपैयाँ प्राप्त हुने क्रममा छ ।
- ढ. वस्तु विनिमय बजारको आकार बढ्दै गएको, नयाँ-नयाँ प्रविधिको माध्यमबाट कारोवार भइरहेको, नयाँ र छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने क्षेत्र भएकोले आम मानिसको आकर्षण बढिरहेको तर नियमन र अनुगमनको अभावमा दिन प्रतिदिन ठगि, छलि र विकृती बढिरहेकोले यसलाई नियमन र नियन्त्रण गर्न लामो प्रयास पश्चात वस्तु विनिमय कानून जारी भएको छ।
- ण. सञ्चित घाटाको मात्रा अत्यधिक हुँदा पनि कुनै निश्चित वर्षमा नाफा आर्जन गरेमा ठूलो मात्रामा बोनस उपलब्ध गराउने सार्वजनिक संस्थानहरूलाई उनीहरूको कारोवार, आर्थिक अवस्था, साँवाव्याज भुक्तानी लगायतलाई ध्यानमा राखेर तोकिएको मात्रामा मात्र बोनस उपलब्ध गराउन सकिने गरी बोनस ऐनमा संशोधन भएको छ।
- त. विमा व्यवसायको विकास, विस्तार र प्रवर्धन एवं यसको समुचित नियमन, सुपरिवेक्षण एवं अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन र नियामक निकाय विमा समितिलाई सुदृढ र सक्षम बनाउन विमा ऐनको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिइएको छ।

- थ. धान्नै नसकिने गरी बढिरहेको सरकारी अनिवार्य दायित्वको निवृत्तीभरणलाई आगामी दिनमा योगदानमा आधारित प्रणालीबाट व्यवस्थित गर्न योगदानमा आधारित निवृत्तीभरण कोष विधेयक मन्त्रपरिषद्बाट स्वीकृत भै व्यवस्थापिका संसदमा पेश गर्ने अवस्था रहेको छ।
- द. हाल आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापन नेपाल राष्ट्र बैंकबाट र बैदेशिक ऋण अभिलेखन तथा व्यवस्थापन महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट भइरहेकोले एउटै संस्थाबाट सार्वजनिक ऋणको व्यवस्थापन गर्नको लागि संस्थागत संरचना तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । यस संस्थाले अर्थ मन्त्रालयको नीति, निर्देशन र समन्वयमा सम्पूर्ण सरकारी ऋणको व्यवस्थापन गर्ने छ ।
- ध. वैदेशिक लगानी प्रवर्धनका लागि विभिन्न क्षेत्र (जलस्रोत, सडक, हवाई यातायात, टनेल, केवलकार, पर्यटन, उद्योग, कृषि, पशुपालन लगायतका क्षेत्र) मा गरिएका कानूनी व्यवस्था एवं उपलब्ध गराईएका छुट सुविधा र सहूलियतहरूको विवरण तयार गरी जानकारीको लागि सार्वजनिक गर्ने कार्य भइरहेको छ। यस्तै सार्वजनिक निजी साझेदारी कानूनको मस्यौदा तयार गरिएको छ ।
- न. भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त व्यक्तिगत आवास निर्माणका लागि सामुहिक जमानी वा निर्माणाधिन घर नै धितोमा राखी रु.३ लाखसम्म निर्व्याजी ऋण उपलब्ध गराउने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।
- प. बैदेशिक व्यापारलाई व्यवस्थित, पारदर्शी र व्यवस्थापनयोग्य बनाउन आयात-निर्यात संकेत नम्बर (EXIM Code) प्रणाली यही २०७४ साउन १ गतेबाट लागु गरिएको छ। सामान्य व्यवसाय दर्ता गरी स्थानीय स्तरमा स-साना कारोवार गर्नेले समेत निकासी पैठारीको कार्य गर्दा अनधिकृत व्यापार व्यवसाय नियन्त्रण, राजस्व छली, आयात निर्यातकर्ताहरूको पहिचान, अभिलेखन, नियमन तथा अनुगमन गर्न सहज हुने र आयात निर्यातकर्ताको इजाजत प्राप्त व्यक्ति एवं फर्मले मात्र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार गर्न पाउने छन्।
- फ. लामो समयदेखि विवादित विषयको रूपमा रहेको NCell को ८० प्रतिशत शेयर विक्रीको पूँजीगत लाभकरको विषय टुङ्गोमा पुगेको छ। NCell ले पटक-पटक गरी रु.२३ अर्ब ५७ करोड कर दाखिला गरेको र टेलियासोनेरालाई रु.६० अर्ब ७१ करोड २४ लाख कर निर्धारण भएको छ। यसका साथै बाँकी २० प्रतिशत शेयर विक्रीमा समेत ३ वटा संस्थाको करिव रु.१५ अर्ब कर निर्धारण भएको छ ।

- ब. राजस्व प्रशासनलाई व्यवस्थापकीय रूपमा स्वायत्त, सुदृढ व्यवसायिक र पारदर्शी बनाउन केन्द्रिय राजस्व बोर्ड गठन कानूनको मस्यौदा तयार गरिएको छ। राजस्व संकलनलाई प्रभावकारी बनाउन र चुहावट नियन्त्रण गरी लक्ष्य अनुरूप राजस्व संकलन गर्न सचिव र विभागीय प्रमुख एवं विभागीय प्रमुख र कार्यालय प्रमुख बीच कार्य सम्पादन सम्झौता गरिएको छ।
- भ. सरुवा प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाइएको छ। सरुवा मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। विषयगत मन्त्रालय तथा निकायसँग जोडिएर विदेश भ्रमणमा सहभागी हुने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गरिएको छ। छात्रवृत्ति समितिको सिफारिशमा मात्र विदेश मनोनयन गर्ने गरिएको छ।

४६. अर्थतन्त्रका चुनौतीहरू

- कानूनी, नीतिगत तथा कार्यान्वयन स्तरमा भएका सुधारबाट अर्थतन्त्रले सकारात्मक दिशा लिएको भए तापनि संघीयता कार्यान्वयनबाट आगामी दिनमा राज्यले अत्यावश्यक खर्च व्यवस्थापन गर्न समेत कठिन हुने देखिन्छ। समग्रमा हेर्दा मैले नेपालको अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौतीहरू निम्नानुसार देखेको छु।
- क. राजस्व चुहावट नियन्त्रण, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक दायरामा ल्याउने, करको दायरा विस्तार एवं अनावश्यक र फजुल खर्च नियन्त्रणको माध्यमबाट आन्तरिक स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई आवश्यक पर्ने स्रोत व्यवस्थापन गरी वित्तीय संघीयता कार्यान्वयन गर्ने ।
- ख. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को ६.९ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिले मात्र सन् २०३० सम्म मध्यम आय भएको देशमा स्तरोन्ती हुन सकिदैन। हरेक वर्ष औषत ७.५ प्रतिशत भन्दा माथिको आर्थिक वृद्धिबाट मात्र यो लक्ष्य हासिल गर्न सकिने हुँदा उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने ।
- ग. औद्योगिक उत्पादनमा जोड, कृषिको व्यवसायिकरण एवं आधुनिकीकरणबाट उत्पादकत्व बढाउने, उत्पादन लागत कम गर्दै गुणस्तरीय उत्पादनमा केन्द्रित, तुलनात्मक लाभकर वस्तुहरूको उत्पादन एवं व्यापार विविधीकरणको माध्यमबाट आन्तरिक उपभोगमा आत्मनिर्भर बन्दै क्रमशः आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्धनको माध्यमबाट बढ्दो व्यापार घाटा कम गर्दै जाने।
- घ. जनताको प्रत्यक्ष सरोकार र आर्थिक विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेको उर्जा क्षेत्रको समस्या दिगोरूपमा समाधान गरी औद्योगिक र व्यवसायिक क्रियाकलापलाई उर्जा संकट मुक्त बनाउने।

- ड. आयातमा आधारित अर्थतन्त्र (Import Based Economy) लाई उत्पादनमा आधारित अर्थतन्त्र (Production Lead Economy) मा रूपान्तरण गर्न औद्योगिक र कृषि उत्पादनमा जोड दिई अगाडि बढ्ने।
- च. राष्ट्रिय हितका विषय र क्षेत्रमा वैदेशिक सहायता परिचालन र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी बढाई भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्ने।
- छ. सेवा क्षेत्र खासगरी पर्यटन, यातायात, सञ्चार, वित्तीय क्षेत्र, होटल तथा रेष्टुरेन्ट, रियलस्टेट तथा व्यवसायिक सेवा एवं शिक्षा, स्वास्थ्य र अन्य सामाजिक सेवाका क्षेत्रमा सरकारी तथा निजीक्षेत्रको लगानी बढाउदै कूल गार्हस्थ उत्पादनमा यी क्षेत्रको हिस्सा बढाउने।
- ज. अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको नियमन, अनुगमन तथा यस प्रतिको जनविश्वास बढाई अर्थतन्त्रमा यसको योगदान बढाउने।
- झ. वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व ल्याउदै वित्तीय पहुँचमा अभिवृद्धि गर्ने। यस क्षेत्रको नियमन तथा अनुगमन प्रभावकारी बनाई निक्षेपकर्ताको निक्षेपको सुरक्षण र निजीक्षेत्रको लगानी सुनिश्चित गर्ने।
- ञ. खाद्य तथा गैर खाद्य पदार्थमा हुने मूल्य वृद्धिको उतार चढावलाई निश्चित सीमाभित्र राख्ने। (हाल देखिएका खाद्य तथा पेय पदार्थको ऋणात्मक मूल्य वृद्धिदर पनि उपयुक्त होइन, अतः यसलाई एक निश्चित सीमाभित्र राख्नु चुनौतीपूर्ण छ)
- ट. विनाशकारी भुकम्पबाट भएको क्षति र हालै बाढी पहिरोबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माणको लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गरी समयमै पुनर्निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्नु।
- ठ. पूँजीगत खर्चमा वृद्धि, भौतिक पूर्वाधारको निर्धारित समय र लागतमा निर्माण, निर्माणमा गुणस्तरीयता एवं यसलाई आर्थिक कृयाकलापसँग आवद्ध गरी सरकारी खर्चको प्रभावकारीता बृद्धि गर्ने।
- ड. रुग्ण, वन्द तथा सरकारले सञ्चालन गर्न आवश्यक नभएका सार्वजनिक संस्थानहरुको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने।
- ढ. निजीक्षेत्रलाई सानो संकूचित पारिवारिक घेरा (Family Run) बाट माथि उठाई विश्वव्यापी प्रतिष्पर्धामा उत्रन सक्ने समूहको Institutional Group रूपमा विकास गरी लगानी प्रोत्साहन गर्न लगानी अनुकूल वातावरण सृजना गर्ने।

- ण. पूँजी पलायन (Capital Flight) र जनशक्ति पलायन (Brain Drain) लाई रोकी स्वदेशमै लगानी र रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने।
- त. सम्पत्ती शुद्धिकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी नियन्त्रण गर्ने ।
- थ. संघीयता सुहाँउदो जनसहभागितामा आधारित, निजीक्षेत्र मैत्री विकास मोडल अवलम्बन गर्दै सरकारलाई नियमन र सहजकर्ताको रूपमा उभ्याउने।

४७. कार्यान्वयन गर्न प्रयास गरिएको तर बाँकी रहेका विषयहरू

- क. पूँजीगत खर्च बढाउन आर्थिक वर्षको शुरुदेखिनै आयोजनाको अनुगमन, सम्बन्धित सचिवहरूसँग परामर्श, खर्च नहुने बजेट Surrender गरी खर्च हुन सक्ने आयोजनाहरूमा रकमान्तर, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना र पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई बजेटको अभाव नहुने व्यवस्था मिलाइएको भए तापनि अपेक्षित पूँजीगत खर्च हुन नसकेको।
- ख. विनियोजित बजेट खर्च नगर्ने तर वर्षको शुरु देखिनै बजेटमा समावेश नभएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूलाई थप रकम माग गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्ने प्रयास गरिएको भए तापनि यो प्रवृत्ति नरोकिएको।
- ग. कृषि उपजको भण्डारणको लागि सार्वजनिक गोदाम निर्माण र उपयोग विहिन रूपमा रहेका साझा सहकारी संस्थाका गोदामहरूको उपयोग गर्न सार्वजनिक गोदाम व्यवस्थापन कानून जारी गर्ने प्रयास गरिएको तर सो कार्य अझै बाँकी नै रहेको।
- घ. विभिन्न क्षेत्रका लागि उपयोगी हुने श्रमिकहरूको सूची तयार गरी तालिम समेत प्रदान गर्ने र सूची अनुसार उपलब्ध श्रमिकहरू सम्बन्धित क्षेत्रले उपयोग गर्ने गरी श्रमिक बैंक (Labour Bank) स्थापना गर्ने कार्य अगाडि सारिए पनि कार्यान्वयन गर्न नसकिएको।
- ङ. सार्वजनिक संस्थानहरूको उचित व्यवस्थापनको लागि नीतिगत व्यवस्था, बन्द तथा रुग्ण संस्थानहरूमा रहेका कर्मचारीहरूलाई नियमानुसार पाउने सुविधा सहित अवकाश एवं यस्ता संस्थानहरूमा लगानी रोक्न नसकिएको।
- च. राजस्व प्रशासनलाई व्यवसायिक, पारदर्शी र दक्षतायुक्त बनाउन निजामती सेवाभिन्न राजस्व सेवा गठन गर्ने र यसलाई क्रमशः केन्द्रिय राजस्व बोर्डमा रूपान्तरण गर्ने।
- छ. राजस्वको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको उपभोक्तामा आधारित वस्तु तथा सेवामा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा आशातित प्रभावकारीता ल्याउन नसकिएको।

- ज. सरकारको बढ्दो आर्थिक दायित्वलाई सम्बोधन गर्न योगदानमा आधारित निवृत्तीभरण प्रणाली २०७४ साउन १ गतेबाट नै लागु गर्ने प्रयास गरिएको भए तापनि कानूनको मस्यौदा सम्म निर्माण गर्न सकिएको ।
- झ. कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) मा सबै क्षेत्र, वस्तु र सेवाको लेखाङ्कन र सही मूल्याङ्कन गरी अर्थतन्त्रको वास्तविक आकार निर्धारण गर्ने ।
- ञ. मानवीय क्षमता अभिवृद्धिका लागि रहेका कार्यक्रमहरू छरिएर रहेका र अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन नसकिरहेकाले तिनलाई एकीकृत गर्नुका साथै तालीम प्राप्त व्यक्तिलाई उपयुक्त वित्तीय औजार उपलब्ध गराउने विषय ।
- ट. समय समयमा भएका अध्ययन अनुसन्धानबाट अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकारका सम्बन्धमा विभिन्न तथ्यहरू बाहिर आएकोले यसको वास्तविकता अध्ययन गरी औपचारिक दायरामा ल्याउने ।
- ठ. मूल्य अभिवृद्ध करको अनुसूचीमा उल्लिखित छुटको सूची घटाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवालार्ई मात्र छुट सुविधा उपलब्ध गराउन र निकासी प्रवर्धन, उद्योगको प्रतिस्पर्धी क्षमता बढाउने, स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गर्ने, उपभोक्तालार्ई सुविधा पुग्ने गरी मूल्य समायोजन गर्ने लगायतका उद्देश्यका साथ उपलब्ध गराइएको वनस्पती घ्यू, तेल उद्योग, चिनी उद्योग, मोवाइल आयात तथा उत्पादन लगायतमा दिइएको संकलन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजनको सुविधा (Rebate) पुनरावलोकन गर्ने विषय ।
- ड. बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएको सरकारी खर्च र विकास आयोजनाको पुनरावलोकन गरी उपलब्ध सीमित साधन र स्रोतबाट अधिकतम उपलब्धी हासिल गर्न सक्ने र संघीयता कार्यान्वयनको लागि स्रोत परिचालन गर्ने विषयमा ठोस सुझाव दिन सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग गठन गर्ने विषय ।
- ढ. नेपालको संविधानले करिकल्पना गरे अनुरूपको समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको निर्माणको लागि निजी, सहकारी र सरकारी क्षेत्रकमो स्पष्ट भूमिका सहितको आर्थिक क्षेत्रका सबै विषयहरूलाई समेटेको वृहद आर्थिक नीति (Umbrella Economic Policy) तर्जुमा गर्ने कार्य ।
४८. अर्थ मन्त्रालयका प्रत्येक महाशाखा र विभागीय प्रमुखहरूसँग प्रत्येक आईतवार बिहान ९ बजेदेखि ११ बजेसम्म नियमित रूपमा उच्च व्यवस्थापन तह (Senior Management Team - SMT) को बैठक वसी अनुभव गरिएका समस्या समाधान गर्न

छलफल तथा नयाँ र सृजनशील कार्यहरू गर्ने प्रचलन छ । यो अन्य मन्त्रालय र निकायहरूको भन्दा फरक शैली हो । यसैगरी प्रत्येक महिना मा.मन्त्रीज्यूकै उपस्थितिमा सम्पूर्ण महाशाखा प्रमुख, विभागीय प्रमुख र उपत्यका भित्रका कार्यालय प्रमुखहरूको उपस्थितिमा राजस्व संकलन समिक्षा गर्ने प्रचलन छ । साथै समग्र वजेट कार्यान्वयनको स्थिति र पूँजीगत खर्चमा देखिएका समस्याको बारेमा पनि मा.मन्त्रीज्यूकै उपस्थितिमा सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिवहरूसँग प्रत्येक २ महिनामा छलफल गर्ने परम्पराको पनि थालनी गरिएको छ । यी कार्यहरूबाट मन्त्रालयको कार्यसम्पादनमा सहजता र कार्यान्वयन स्तरमा देखिएका समस्या समाधान गर्न सघाउ पुग्ने गरेको छ ।

४९. अर्थ मन्त्रालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको समूह सक्षम, व्यवसायिक र अनुभवी छ । उपसचिव स्तर सम्म राजस्व समूह भित्रकै कर्मचारी रहने भए तापनि सहसचिव स्तरका कर्मचारीहरू भने समूह बाहिरका भएकोले सरकार परिवर्तन हुँनासाथ सरुवाको त्रास हुने, लामो समय काम गरेर प्राप्त गरेको अनुभव र विज्ञता त्यागेर सरुवा भएको स्थानमा जानु पर्ने एवं सरुवा भैआउने नयाँ जनशक्तिलाई सक्षम र सम्बन्धित क्षेत्रमा विज्ञ बनाउन लामो समय पर्खनुपर्ने हुँदा विज्ञता, दक्षता र व्यवसायिकतालाई उच्च प्राथमिकता दिई राजनीतिक प्रतिशोधको आधारमा सरुवा र पदस्थापना गर्ने पद्धतिलाई निरुत्साहित गर्न सकियो भने संस्थाको उच्चतम हित हुनसक्छ भन्ने मेरो निजामती सेवामा कार्यरत रहँदाको लामो अनुभवको निष्कर्ष हो । अतः यी महत्वपूर्ण पक्षलाई समेत ध्यानमा राखी अर्थ मन्त्रालयले हालका दिनमा अगाडि बढाएका महत्वपूर्ण सुधारका कार्यहरूले निरन्तरता पाउने छन् र अर्थ मन्त्रालयले थप गति लिने छ भन्ने विश्वास गरेको छु ।

शान्तराज सुवेदी, पि.एच.डी.
सचिव

मिति २०७४/०७/०१